

Írta: Büki Péter

AZ ÁLTALÁNOS ISKOLA ÉS DIÁKOTTHON GYERMEKVÉDELMI SZEMPONTÚ ÁTALAKULÁSA

Az oktatási alrendszernek, valamint a szociális ellátórendszer gyermekvédelmi alrendszerének van metszete, ami nem üres mező. A metszet egyik pontja a gyermekvédelmi alapellátások közé is sorolható iskolai gyermekvédelem, a másik a Gyermekvédelmi törvény által is szabályozott általános iskolák és diákotthonok, pontosabban ezekben az intézményekben a gyermekvédelmi gondoskodás alatt álló gyermekek részére kialakítandó gyermekotthon. A továbbiakban az utóbbi intézménnyel foglalkozom.

Erős ellentétek feszülnek a metszetben található intézményekben. Az iskolai gyermekvédelemben igen sok a megoldatlan probléma. Ennek kifejtésére azonban itt nincsen mód.

A gyermekvédelmet érintő másik intézmény az általános iskola és diákotthon. Ebben az intézményben igen sok probléma indukálódott azáltal, hogy erre is vonatkozik a Gyermekvédelmi törvény. A problémák megoldására, kezelésére három mód kínálkozik.

Az egyik megoldás, ha jelentéktelenné tesszük az alrendszerek között felmerülő problémákat. Elűtjük ezeket a pénzhiányra hivatkozva, vagy pedig a fenntartóra, a hozzá nem értő jogszabályalkotóra hárítva a felelősséget. Ideig-óráig ez lehet megoldás, de a gondozott gyermekek érdekeit ez nem szolgálja.

Kínálkozik egy másik megoldás, a közös ismérvek keresése, az ellentétek háttérbe állítása. Ez talán az első lépés lehet a harmadik, a legjobb megoldás felé. Eddigi tapasztalataim azt mutatják, hogy a szakma képviselői a legjobb esetben eddig jutottak el.

Két fő oka van annak, hogy a Gyermekvédelmi törvény rendelkezik az általános iskola és diákotthon átalakításáról.

Egyrészt ez az intézmény kezdettől fogva nevelt, oktatott (akkor még) állami gondozott státusú gyermekeket. Ma is sok helyen említik, hogy a diákotthoni növendék és a gyermekvédelmi gondoskodás alatt álló gyermek közötti különbség nem nagy. Vagyis a diákotthonos gyermekek zöme oly mértékben veszélyeztetett, hogy bármikor kiemelhetik őket családjajaikból.

Másrészt pedig meg kell említeni az 1997. február 25-27. között megrendezett Gyermekvédelem a gyógypedagógiában című zánkai konferenciát. Ez a konferencia záró dokumentumában kérte a Népjóléti Minisztériumot, hogy a diákotthonokban élő állami gondoskodásba vett fogyatékosok is kerüljenek a készülő Gyermekvédelmi törvénybe. Ez megtörtént. A Gyermekvédelmi törvény 156. § (4) bekezdése rendelkezik a diákotthonban és kollégiumban elhelyezett gyermekvédelmi gondoskodás alatt álló gyermekekről oly módon, hogy ezek az intézmények többcélú közoktatási intézményekké alakulnak át, ha minimum 15 átmeneti vagy tartós nevelt gyermeket gondoznak.

Az így kialakult többcélúságot tartom a problémák forrásának. Ha az embernek egyidejűleg több célja van, kénytelen-kelletlen sorrendet állít fel, ami – ha nincsen semmiféle kényszerítő körülmény – leképezi az egyén értékrendjét. Így van ez a többcélú intézményekkel is. Az eddig tisztán oktatási profilú intézmények nehezen tudják a gyermekvédelmi gondolkodást és értékrendszert is figyelembe venni. Erre példa, hogy egy gyermekotthoni átalakítás ügyében felvilágosítást kérő igazgató arra a javaslatomra, hogy külső lakásotthonok kialakítására törekedjen, mert az megfelel az integrációs és a normalizációs elveknek, azt a választ adta, az lehetetlen, mivel sok embert igényel, és újabb iskolai felszereléseket kéne oda vásárolni. Elgondolkodtató és meglepő válasz volt, hisz világossá vált az oktatáscentrikus – vagy ha tetszik: az intézménycentrikus-gondolkodás dominanciája, a kliens-, gyermekcentrikus gondokodásmód teljes hiánya. A Gyermekvédelmi törvény egyik nagy érdeme, hogy az intézménycentrikus gyakorlattal szakítva, a gyermek érdekeit veszi alapul, azaz a törvény

gyermekcentrikus. Az eset tanulsága, hogy az iskola nem gyermekotthon, a gyermekotthon nem iskola – ez utóbbi persze nem jelenti azt, hogy a gyermekotthonokban nem tanulnak a gyerekek, hiszen a családban élő gyermek is szokott otthon tanulni.

Feszültség keletkezik a tárgyi feltételek különbözősége miatt is mind a gondozott gyermekek, mind a munkatársak között. A diákotthonok tárgyi feltételei közismerten rosszak. Nemrégiben még a fővárosban is akadt olyan diákotthon, ahol az osztályterem volt minden élettere a gondozottaknak, azaz ugyanabban a teremben tanultak, játszottak, laktak. A Gyermekvédelmi törvény szakmai végrehajtási rendelete, a 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet részletesen szabályozza a gyermekotthonok tárgyi és személyi feltételeit. Ezek a rendelkezések kedvező feltételeket teremtenek a gyermekvédelmi gondoskodás alatt álló gyermekek számára.

Mindez jogi feszültséget is rejt. Csak utalok az esélyegyenlőség kérdésére, főleg abban az esetben, ha a diákotthonos gyermek valamilyen oknál fogva nem tud hazamenni hétvégére vagy a szünidőre.

Az Országos Család- és Gyermekvédelmi Intézet szakmai-módszertani feladata az is, hogy segítse az általános iskola és diákotthont az oktatás- és iskolacentrikus gondolkodás mellett a kliens- vagy gyermekcentrikus gondolkodás elsajátításában. Ehhez viszont meg kell találnunk az optimális módot (a problémamegoldás harmadik módját) a két alrendszer között, ami nem elválaszt, hanem összeköt. Sőt mindezen túllépve, fel kell ismernünk, hogy mindkét fél minden egyes porcikája és részlete egy és ugyanaz, annak ellenére, hogy első ránézésre teljesen ellentétesnek tűnnek. Nem az eljárásban kell keresnünk a megfeleléseket, mert az csak mód. A gyökerekhez kell visszanyúlnunk. Az egyes diszciplínák gyökerei alapelvekben manifesztálódnak. Az UNESCO Jacques Delors vezette Nemzetközi Bizottságának jelentésében az oktatás négy alappillérét különböztetik meg (1):

1. megtanulni megismerni,
2. megtanulni dolgozni,
3. megtanulni együtt élni másokkal és végül
4. megtanulni élni.

Ezek a gyermekvédelemben is alappillérek, alapelvek. Tehát az alapelvek azonosak, és ezen keresztül a végső cél is azonos. A cél elérésének módjában különbözik csupán a két alrendszer, de ezek nem ellentétesek, hanem egymást kiegészítő módozatok. Oly annyira kiegészítő módozatok, hogy egyik a másik nélkül nem állna meg.

Az UNECSO egy másik, 1972-es jelentésében utalásokat találunk a mai világ elidegenítő hatására, amit a reklám, a propaganda és egyéb tényezők a konformista viselkedésre sarkalláson keresztül fejtenek ki (2). Mint ismert, 1998 decemberében az állampolgári jogok országgyűlési biztosának általános helyettese jelentést tett közzé az otthonot nyújtó gyermekintézményekben élő gondozottak alkotmányos jogainak érvényesüléséről. Domszky András a jelentést elemezve arra megállapításra jutott, hogy a gyermekotthonok mai működési zavarainak elidegenítő jellege, egyetlen szóban, a személytelenségben foglalható össze.(3)

A személytelenség, az elidegenedés a nagy intézményekben fordulhat elő a legkönnyebben. A statisztikai adatok azt mutatják, az általános iskolák és diákotthonok óriási létszámmal kénytelenek működni. Előfordul az országban alapító okiratban engedélyezett 90, 70, 50 férőhelyes gyermekotthon, valamint 100, 70, 50 férőhelyes diákotthoni részleg; így ismert 150 összférőhelyre kiadott alapító okirat. Egy-egy ilyen kaszárnya – már adottságai folytán is – maradandó lelki sérülést okozhat egy családjából kiemelt gyermeknek. Ahogy Hankiss Elemér írja: „... az otthon elvesztése (...) családi válságok következtében, az emberi élet egyik legnagyobb traumája. Otthonát elvesztve az ember hirtelen újra lecsupaszodik, törékennyé s védtelenné válik egy idegen világban.”(4)

Nem véletlen tehát, hogy a jogalkotó a speciális gyermekotthonok létszámát 15 főben maximálta. Az általános iskola és diákotthonok mellett – ha a gyermeket nem sikerült nevelőszülőnél elhelyezni – speciális gyermekotthonokat kell létrehozni.

1992-ben az Európa Parlament határozatot hozott az értelmileg akadályozottak jogairól, melyben célokat rögzít és sürgős, konkrét intézkedéseket szorgalmaz a polgári jogok, a nevelés és fejlesztés, a foglalkoztatás és szociális biztonság és az ápolás és elhelyezés területén. Témánk szempontjából néhány jelentősebb ajánlás, követelmény: az értelmi akadályozottak szüleinek támogatása, oktatás és nevelés a normalizáció és az integráció szellemében, szakemberek képzése, kisebb lakóformák megteremtése.(5) A kisebb lakóformák a Gyermekvédelmi törvény elnevezése szerint a lakásotthonok, illetve a speciális ellátást igénylő gyermekek számára a speciális gyermekotthonok vagy a gyermekotthonok speciális csoportjai.

Az általános iskola és diákotthonok esetében speciális lakásotthonok kialakítása szükséges. Mindezt önálló, nem a diákotthonból leválasztott, nem is az intézmény területén belül működő otthonként kell elképzelni, hanem az intézmény székhelye szerinti településen épített vagy vásárolt házból, lakásból kialakított lakásotthonokként. Ez felel meg a normalizációs és integrációs alapelveknek, mert így a gyermekvédelmi gondoskodás alatt állók „bejárók” lesznek, a szünidőkben sem maradnak az üres, több funkciós épület falai között. A gondozottaknak ezáltal a külvilággal is megváltozik a kapcsolatuk – mennyiségileg és minőségileg egyaránt több lesz –, ami a társadalmi integrációjuk segítésén túl a szocializáció folyamatára is pozitív hatást gyakorol, egyben reciprok hatásként növelheti a környezet toleranciáját a fogyatékosokkal szemben. A külső lakásotthonok kialakításával csökken a diákotthoni rész zsúfoltsága, így az is otthonosabbá tehető.

A speciális gyermekotthonok telepítése nagy körültekintést igényel. A tervezéskor nem csupán a kiköltöző gyerekek szükségleteire, az épület adottságaira kell figyelemmel lennünk, hanem a lakókörnyezetre is. A speciális lakásotthonok telepítésekor az előkészítés folyamatába a környéken lakókat is be kell vonni. Ez a tájékoztatástól, az esetleges félelmek, hiedelmek eloszlatásán át az aktív, segítő együttműködésig igen sokféle lehet.(6)

A telepítés előkészítésére láttam érdekes példát 1998 nyarán Kisújszálláson. Az otthon akkor ünnepelte jubileumát. A gyermekotthon vezetősége jótékony célú kerti ünnepséget szervezett, amire meghívta az egész várost. Ezzel a lakosság önkéntelenül bevonódott a gyerekek sorsának megoldásába, hisz láthatták milyenek a gyerekek, s hogy milyen mostoha körülmények között élnek.

Mint arról már esett szó, kívánatos, hogy a lakásotthonok az általános iskola és diákotthon székhelyén legyenek. Mindez könnyen megoldható, ha csupán néhány házra van szükség, de óriási problémát jelent például Nyírbátorban, ahol a gyermekvédelmi gondoskodás alatt állók száma 120 körüli. Nekik körülbelül tíz lakásra, házra lenne szükségük. Ennyi egy településen nehezen vásárolható. Ebben az esetben távolabbi településekre is költöztetni kéne a gyerekeket, ez viszont az iskolába járást nehezíti meg.

További probléma több lakásotthon esetében, hogy hány ház képez egy szakmai egységet. Ez nem pusztán adminisztratív kérdés. A Gyermekvédelmi törvény ugyanis a gyermekvédelmi rendszer decentralizálására törekszik. Ezért lényeges, hogy minden lakásotthon önálló szakmai programmal rendelkezzen, amit a lakásotthon munkatársai dolgozzanak ki a gondozott gyermekek szükségleteihez igazodva. Ebből az is következik, hogy ez a dokumentum nem örökérvényű, szükséges annak megújítása, felülvizsgálata.(7)

A Gyermekvédelmi törvény szellemiségével ellentétes a diákotthonon belüli leválasztással kialakított lakóotthon. Így előfordulhat az is, hogy 4-5 lakásotthon (otthononként 12 fővel, azaz összesen 48-60 fővel) működjön, s mellette üzemeljen a kaszárnyaszerű diákotthon is. Ugyanakkor a lakásotthonok szakmailag egy vezetés alatt állnak, így minden tekintetben megkérdőjelezhető az önállóságuk, tehát végeredményben egy 48-60 fős gyermekotthont alakítanak ki. Ez pedig törvénytelen, főleg ha speciális gyermekotthonnak minősülnek.

Mindezek mellett feszültség alakul ki a diákotthonos és a gyermekotthonos növendékek között. A kaszárnya-jellegű diákotthonból kialakított lakásotthonok a folyosók leválasztásával jönnek létre. Az így kialakított lakásotthoni részlegek alapterülete elmarad a 15/1998. (IV. 30.) NM rendeletben

foglaltaktól. Az ilyen módon létrehozott lakásotthon tetszetős a korábbi diákotthoni részhez képest, s ebből adódik a konfliktus. A diákotthoni körülmények között maradók is szeretnének hasonló „jó” körülményeket a maguk számára, nem pedig 7-10 férőhelyes személytelen hálótermet. A házon belül kialakított lakásotthon inkább nevezhető modern diákotthonnak, mint lakásotthonnak.

A házon belül kialakított lakásotthon azért sem szerencsés, mert az otthon és az iskola nem határolódik el élesen egymástól. A belső lakásotthonok szorosan kapcsolódnak az iskola, a diákotthon életéhez még a szabadidős tevékenységek eltöltésében is. Ez utóbbi problémát tapasztaltam már „külső” lakásotthon esetében is, azaz a lakásotthon mini diákotthonként funkcionált. Ez is azt szemlélteti, hogy a gyógypedagógiának és a gyermekvédelemnek ebből a közös tartományából hiányzik még a gyermekvédelmi gondolkodásmód.

Több helyen felvetődött már a kérdés, ki lesz a gyámhatósági felülvizsgálat után a gyermekvédelmi gondoskodásban részesülő gyermekek gyámja. A kérdés valójában az, ki a Gyermekvédelmi törvény szerint az otthont nyújtó gyermekvédelmi intézményben elhelyezett gyermek gyámja? A Gyermekvédelmi törvény 84. § (2) bekezdése alapján gyámul rendelhető a gyámi feladatok ellátására alkalmas nevelőszülő, gyermekotthon vezetője, ahol a gyermeket a gyámhivatal elhelyezte. Egy minisztériumi állásfoglalás alapján a gyámságot csak a nevelőszülőnek van joga nem vállalni, különben állampolgári kötelesség, így az a gyermekotthon vezető, aki a gyámságot nem vállalja, nem alkalmas gyermekotthon vezetésére.(8)

Az általános iskola és diákotthon esetében ez nem így alakult. Mint ismert, a felülvizsgálatoknak 1999-ben be kell fejeződnie, ugyanakkor a gyermekvédelmi szakellátórendszer átalakítására adott idő 2002. Több megye a gyermekvédelmi koncepciója szerint az általános iskola és diákotthon átalakítását csupán 2001-ben és 2002-ben tervezi, így sok helyütt gyermekotthoni részlegvezető vagy igazgatóhelyettes még nincsen, viszont számtalan gyermek felülvizsgálata megtörtént, s a gyámhatóság az általános iskola és diákotthont jelölte ki a gyermek számára, gyámnak pedig az iskola igazgatóját.

Jó lenne, ha a megyék átgondolnák a gyermekvédelmi koncepciójukat, s a speciális szükségletű gyermekek helyzetének rendezését nem utoljára hagynák, mert ez sérti az esélyegyenlőséget. Ugyanakkor leképezi a társadalom fogyatékosokkal szembeni magatartását is. Másrészt nem szerencsés egy nagy, többfunkciós (nagy részben oktatási profilú) intézmény igazgatóját még gyámi teendővel is megterhelni.

Kit fogad be az általános iskola, diákotthon és gyermekotthon? Ismert olyan megyei gyermekvédelmi koncepció, ami szerint csak a 3/6-16 éves korú gyermeket. Ez is az oktatás-centrikus gondolkodást tükrözi. Nem gondol a gyermek iskolából való kikerülése utáni időre, hiszen a gyermekvédelmi gondoskodás a gondozott 18. életévéig tart – ha nem történik korábban családba visszahelyezés. De a gondozott kérésére 24. életévéig utógondozói ellátást kell részére biztosítani. Az pedig szakmailag nem támogatható, hogy 16 évesen a gondozott új helyre kerüljön.

Esett már szó arról, hogy a gyermekotthonos és a diákotthonos gyerekek között feszültség alakul ki, ha a diákotthonos gyermek látja, hogy a társa jobb körülmények között él. Az is igaz, hogy sok gyermek esetében ez a relatíve rosszabb helyzet és tárgyi körülmény sokkalta jobb, mint családjában. Hallottam már igazgatótól, hogy a diákotthonba való bekerülés a gyermek számára a felemelkedés egyik lépcsője lehet. Bizonyára ez igaz, mégis úgy gondolom, hogy a diákotthonos gyermek életkörülményein is javítani kell. Gyakran előfordul, hogy több diákotthonos gyermek nem tud hazamenni hétvégére vagy szünidőben. Róluk is gondoskodni kell. Ezt meg is teszik a diákotthonok. Az ellátás javítása érdekében azonban szükség lenne arra, hogy az általános iskola és diákotthon kiegészítő tevékenységként gyermekek átmeneti otthonát üzemeltessen ezeknek a tanulóknak. Ehhez két dolog kell. Az egyik: az alapító okirat módosítása a fenntartó engedélyével. A másik: a Gyermekvédelmi törvény 97. §-a értelmében az általános iskola, diákotthon és gyermekotthon ellátási szerződést kell, hogy kössön a települési önkormányzattal. Az ellátási szerződés megkötésében

megítélésem szerint a települési önkormányzatok is érdekeltek, mert 1999 folyamán ki kell építeniük a gyermekvédelmi alapellátás teljes rendszerét, s nem valószínű, hogy egy kis település önmaga biztosítani tudja a speciális igényű gyermekek számára a megfelelő átmeneti ellátást.

JEGYZETEK

- (1) Oktatás – rejtett kincs. A Jacques Delors vezette Nemzetközi Bizottság jelentése. Osiris Kiadó, Magyar UNESCO Bizottság, Budapest, 1997.
- (2) Id. ugyanott
- (3) Domszky András: Miért jó nekünk az ombudsmani vizsgálat? In: Család, Gyermek, Ifjúság, 1999/3.
- (4) Hankiss Elemér: Az emberi kaland. Helikon Kiadó, 1998.
- (5) idézi: Zászkaliczky Péter: A deinstitutionalizáció folyamata a német nyelvű országokban. In: Függőségtől az autonómiáig, Kézenfogva és a Soros Alapítvány kiadása, 1998.
- (6) A telepítésre vonatkozó módszertani ajánlásokat Id. bővebben az OCSGYVI Szakellátási Osztályának A gyermekotthonok működésének és követelményei című módszertani levelében.
- (7) Id. ugyanott
- (8) Dr. Forgács László, a Szociális és Családügyi Minisztérium osztályvezetőjének 1998. december 9-én kelt levele alapján.